

LERVO-update

Een perspectiefgerichte benadering van het vakgebied Levensbeschouwing en Religie

JAN BOLLEMAAT, MARKUS DAVIDSEN,
JAN VAN DIJK, MICHAËL VAN DER MEER

Sinds begin 2019 werkt een projectgroep van docenten en opleiders binnen Expertisecentrum LERVO aan een landelijk curriculum voor het vakgebied Levensbeschouwing en Religie (L&R). Een eerste concept van dit curriculum werd in december vorig jaar gepubliceerd in Narthex (Davidsen 2020). In zes focusgesprekken met docenten, opleiders en uitgevers hebben we vervolgens zeer constructief feedback mogen ontvangen uit het veld (zie overzicht in Davidsen en Elsenaar 2021). Onder de deelnemers bleek er breed draagvlak voor de combinatie van een hermeneutisch-communicatieve en een religiewetenschappelijke leerlijn, maar ze legden de vinger op een zere plek: de hermeneutisch-communicatieve en religiewetenschappelijke leerlijnen blijven in het conceptcurriculum naast elkaar staan en het landelijk curriculum kan alleen een succes worden als het lukt die twee leerlijnen in één samenhangende pedagogisch-didactische visie te verenigen. Het curriculumteam van LERVO is de uitdaging aangegaan om zo'n samenhangende visie op ons vakgebied te formuleren. In deze LERVO-update presenteren we de voorlopige vruchten van ons werk.

Twee dominante visies op curriculumontwerp: de leerstofgerichte en de leerlinggerichte benaderingen

In discussies over het doel van het onderwijs verdelen docenten, opleiders en pedagogen zich snel in twee kampen: een dat de leerstof centraal stelt en een dat de leerling centraal stelt. John Dewey, de invloedrijke Amerikaanse filosoof en pedagoog, wees hierop in zijn klassieker *The Child and the Curriculum* (1902), en volgens drie hoogleraren didactiek, namelijk Fred Janssen, Hans Hulshof en Klaas van Veen (2019), zien we ook in Nederland de tegenstelling tussen de leerstof- en leerlinggerichte benaderingen terug, bijvoorbeeld binnen curriculum.nu. Voorstanders van de leerstofgerichte benadering stellen vakinhoud, objectieve toetsen en deskundigheid van docenten voorop en willen de

zelfstandigheid van de individuele vakken bewaken. Aanhangers van de leerlinggerichte benadering daarentegen vinden het belangrijker dat “leerlingen zich bepaalde vakoverstijgende houdingen en vaardigheden eigen maken zoals creatief en kritisch denken, samenwerken, zelfstandig keuzes maken, et cetera” – en ze vinden het onderwijs geslaagd als leerlingen iets persoonlijks hebben meegenomen (Janssen, Hulshof en Van Veen 2019, 7).

Ook binnen het vakgebied levensbeschouwing en religie herkennen we de leerstof- en leerlinggerichte benaderingen. Veel docenten en opleiders hebben een uitgesproken voorkeur voor een van de twee benaderingen, en het is niet moeilijk de beschikbare lesmethodes voor GL te onderscheiden in overwegend leerstofgerichte methodes (*Van horen zeggen/Op verhaal komen* en *Vrij zicht op*) en overwegend leerlinggerichte methodes (*Standpunt* en *Perspectief*).

Vorbij de tegenstelling tussen leerstof en leerling: de perspectiefgerichte benadering

Van de leerstof- en leerlinggerichte benaderingen kun je niet zomaar zeggen dat de ene beter of belangrijker is dan de ander. Een curriculum in balans heeft beide benaderingen nodig. Of nog beter: een curriculum in balans heeft een nieuwe benadering nodig die geheel voorbij de tegenstelling tussen leerstof en leerling gaat en die de sterke punten van de leerstof- en leerlinggerichte benaderingen versterkt en verfijnt. Janssen, Hulshof en Van Veen hebben zo'n benadering ontwikkeld. Ze spreken van een perspectiefgerichte benadering.

Binnen de perspectiefgerichte benadering gaat het bij de verwerving van de leerstof niet in de eerste plaats om het aanleren van feiten of procedures. Dit zijn voor de perspectiefgerichte benadering relatief oppervlakkige zaken. Het wordt belangrijker gevonden dat leerlingen inzicht krijgen in de vragen waarop de leerstof antwoorden biedt – want hierdoor snappen ze beter waarom en waarvoor de leerstof relevant is. Waar mogelijk vertrekt de perspectiefgerichte benadering vanuit de vragen en interesses van de leerlingen zelf, en relateert die vervolgens aan de centrale vragen van de vakgebieden van de verschillende schoolvakken (Janssen, Hulshof en Van Veen 2019, 8-9). Het onderwijs wordt idealiter ingericht als een gezamenlijke zoektocht naar inzicht van leerlingen en docent.

Naast verwerving van de leerstof zoals hier boven beschreven is de vorming van de leerling een hoofddoel van de perspectiefgerichte benadering. Net als de leerlinggerichte benadering streeft ook de perspectiefgerichte benadering naar het ontwikkelen van algemene vaardigheden (zoals kritisch en creatief denken en goed kunnen samenwerken) en algemene houdingen (zoals respectvol zijn). Maar de perspectiefgerichte benadering preciseert dat deze vaardigheden en houdingen alleen ontwikkeld kunnen worden in relatie tot specifieke

onderwerpen en vakgebieden. Kritisch en creatief kunnen denken over levensbeschouwing en religie is een andere vaardigheid dan kritisch en creatief kunnen denken over economie, en in beide gevallen is vakspecifieke kennis vereist, vooral kennis van de centrale vragen en denkwijzen van het vakgebied in kwestie (Janssen, Hulshof en Van Veen 2019, 9).

De perspectiefgerichte benadering als didactische uitwerking van Biesta's pedagogiek

Met de stelselmatige focus op integratie van kennis, vaardigheden en houdingen biedt de perspectiefgerichte benadering een didactische uitwerking van Gert Biesta's pedagogische visie – dat het onderwijs een samenhangende bijdrage hoort te leveren aan de kwalificatie, socialisatie en subjectificatie van leerlingen (Janssen, Hulshof en Van Veen 2019; cf. Biesta 2015, 2018). De perspectiefgerichte benadering stimuleert vakken die traditioneel de nadruk hebben gelegd op kwalificatie, zoals geschiedenis en wiskunde, om meer oog te hebben voor socialisatie en subjectificatie. Aan vakken die traditioneel de nadruk hebben gelegd op socialisatie en subjectificatie, zoals GL en kunstzinnige vorming, worden daarentegen juist handvatten geboden om meer nadruk te leggen op kwalificatie – zonder dat daarmee socialisatie en subjectificatie uit het oog worden verloren.

Het is uitdrukkelijk het doel een balans te bereiken tussen kwalificatie, socialisatie en subjectificatie binnen elk individueel schoolvak. Een 'arbeidsdeling' tussen de vakken waarbij sommige vakken zich alleen toeleggen op kwalificatie en anderen alleen op socialisatie en subjectificatie schiet volgens de perspectiefgerichte benadering tekort.

Onderwijsevolutie

Omdat de perspectiefgerichte benadering geen keuze maakt voor of tegen de leerstof- of leerlinggerichte benadering, maar beide benaderingen in zich opneemt en verrijkt, kunnen docenten en vakdidactici met heel verschillende didactische en pedagogische voorkeuren zich in de perspectiefgerichte benadering herkennen. De naam mag wel nieuw zijn, maar de invoering van de perspectiefgerichte benadering in het onderwijs zou geen "onderwijsrevolutie" betekenen. Het zou wel een "onderwijsevolutie" zijn waarmee "de bestaande doelen van de leerstof- en leerlinggerichte benaderingen beter en in samenhang kunnen worden gerealiseerd" (Janssen, Hulshof en Van Veen 2019, 5).

Een landelijk curriculum levensbeschouwing en religie op basis van de perspectiefgerichte benadering zou ook voor ons vakgebied eerder een onderwijsevolutie betekenen dan een onderwijsrevolutie. Er bestaan namelijk al verschillende vakdidactische modellen voor ons vakgebied die elementen uit de

leerstof- en leerlinggerichte benaderingen vruchtbaar met elkaar integreren en dus als voorlopers van de perspectiefgerichte benadering kunnen worden gezien. We denken hier onder anderen aan de didactiek van Clive Erricker (2010; vgl. Den Ouden 2020), het Fontys-model voor levensbeschouwelijk hermeneutiseren (Van Gaans 2018; 2020) en de vijf basishandelingen van Thom Geurts (2004; vgl. Huis 2006 en Van Wilgenburg 2020). Met onze toepassing van de perspectiefgerichte benadering op het vakgebied levensbeschouwing en religie pogen we deze aanzetten tot een samenhangende pedagogisch-didactische visie voor ons vakgebied een stapje verder te ontwikkelen.

Een perspectiefgerichte benadering van het vakgebied levensbeschouwing en religie

Het is de hoogste tijd om te verhelderen wat binnen de perspectiefgerichte benadering wordt bedoeld met het kernbegrip perspectief. In de woorden van Janssen, Hulshof en Van Veen (2019, 9) zijn perspectieven “manieren van kijken, bevragen en omgaan met de wereld”. Perspectieven zijn dus zienswijzen of brillen waarmee een deel van de wereld kan worden onderzocht. Volgens de perspectiefgerichte benadering worden schoolvakken niet alleen gedefinieerd door het stukje van de wereld waar ze naar kijken (biologie kijkt naar het levende, maatschappijleer kijkt naar de maatschappij, enz.) maar ook – en net zo belangrijk – door de waaier aan perspectieven waarmee naar dat stukje van de wereld wordt gekeken.

De waaiers aan perspectieven die binnen verschillende schoolvakken worden gebruikt kunnen worden gerepresenteerd als bomen. Een perspectievenboom is een hulpmiddel om de belangrijkste vragen van een bepaald vak(gebied) te formuleren en prioriteren. In zijn artikel in dit nummer van *Narthex* presenteert Janssen een perspectievenboom voor het vak biologie. Met deze perspectievenboom formuleert en prioriteert Janssen vragen die in het biologieonderwijs aan de orde kunnen komen over hoe “organismen zijn aangepast om te functioneren in de omgeving waarin ze voorkomen”.

Ook het landelijk curriculum voor levensbeschouwing en religie waaraan Expertisecentrum LERVO werkt, zal deels worden bepaald door een reeks onderwerpen, en deels door de perspectieven waarmee die onderwerpen onder de loep kunnen worden genomen in het onderwijs.

Wat de onderwerpen betreft, stelden we in het conceptcurriculum van december 2020 voor om de volgende tradities op te nemen in het basiscurriculum: het christendom, de islam, het jodendom, het hindoeïsme, het boeddhisme en het humanisme (Davidsen 2020). Dit zijn de tradities die de grootste stempel hebben gedrukt op de Nederlandse samenleving. Verder vinden we het belangrijk dat leerlingen kennis maken met nieuwe vormen van religie, spiritualiteit

en zingeving. We denken hier aan nieuwe religies zoals scientology en wicca, praktijken zoals mindfulness en healing en aan ietsisme, agnosticisme en atheïsme. In het conceptcurriculum werden de nieuwe vormen van religie, spiritualiteit en zingeving gepresenteerd als mogelijke en wenselijke aanvulling op het basiscurriculum. In de focusgesprekken kregen we van docenten en opleiders echter het advies om de nieuwe vormen van religie, spiritualiteit en zingeving op te nemen in het basiscurriculum op gelijke voet met de vijf wereldreligies en het humanisme. Dit advies volgen we graag op (Davidsen en Elsenaar 2021).

Figuur 1 geeft ons voorstel weer voor een perspectievenboom voor het vakgebied levensbeschouwing en religie. In de perspectievenboom hebben we de perspectieven/vragen in een inhoudelijk logische volgorde geplaatst: we beginnen met vragen over wat levensbeschouwingen zijn, gaan daarna door met vragen over hoe levensbeschouwingen werken en ronden af met vragen over wat levensbeschouwingen betekenen voor leerlingen. Dat wil echter helemaal niet zeggen dat de vragen in een gegeven onderwijssituatie ook in deze volgorde gesteld moeten worden. Vaak zal het juist beter werken om met het per-

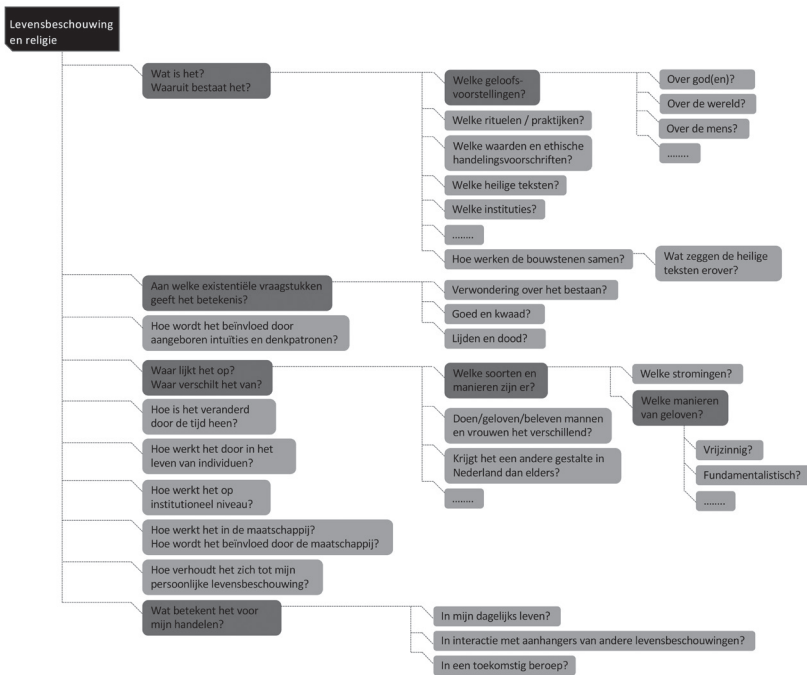

Figuur 1. Een perspectievenboom voor het vakgebied levensbeschouwing en religie

soonlijk perspectief te beginnen. Het is ook goed om te benadrukken dat perspectievenbomen modellen zijn die geven aan hoe het kan, niet hoe het moet. Andere perspectievenbomen voor ons vakgebied zijn denkbaar en dit model zal ongetwijfeld in de loop der tijd veranderd, verfijnd of wellicht verworpen worden. Voor nu biedt het – hopelijk – een model waarin verschillende benaderingen, visies, wetenschappelijke methoden en individuele interesses verbonden kunnen worden.

Verdere vertakkingen van de perspectievenboom

Een aardig aspect van de perspectiefgerichte benadering is dat leerlingen niet alleen feitenkennis krijgen aangeboden, maar dat zij onderzoekend leren. Vanuit de kernvragen zoeken ze samen met hun docent naar antwoorden, en die antwoorden leiden weer tot nieuwe vragen. Neem het eerste, fenomenologische, perspectief. De centrale vraag van dit perspectief is ‘waaruit bestaat een levensbeschouwing?’ Een antwoord kan zijn: uit een aantal bouwstenen, namelijk geloofsvoorstellingen, praktijken, ethiek, teksten, ervaringen en instituties.

Figuur 2. Fragment van een vertakte perspectievenboom voor levensbeschouwing en religie

Stel je deze vraag over een concrete religieuze traditie, zoals het christendom, kom je vervolgens concrete geloofsvoorstellingen (over God en Jezus), praktijken (zoals doop en gebed), teksten (de Bijbel) enz. op het spoor.

Na zo'n eerste verkenning kun je dan verder vragen: Hoe spelen deze bouwstenen samen? Neem bidden: Wat staat er in de Bijbel over bidden? Bidden christenen zoals de Bijbel voorschrijft? Leidt bidden tot een sterker geloof? Hoe komt dat dan? Elk perspectief kan min of meer uitgevouwen worden, of verder vertakt worden. Hoe ver je hierin als docent door kan gaan hangt af van het niveau van de leerlingen en van de hoeveelheid tijd die je tot je beschikking hebt. In figuur 2 hebben we ter illustratie enkele perspectieven verder vertakt.

Perspectiefcoördinatie en perspectiefwisseling

Een ander aspect van de perspectiefgerichte benadering is dat perspectieven in samenspel met elkaar worden gebruikt om zo de onderwerpen vanuit verschillende kanten te belichten. Stel, je hebt het over het christendom. Misschien begin je dan met een verkenning van de ervaringen die leerlingen met het christendom hebben. Zijn ze zelf christen? Als ze dat niet zijn, waren hun (groot)ouders het dan wel? Waar zien ze sporen terug van de dominante positie die het christendom in onze samenleving heeft (gehad)? Als je zo begint, dan stap je in met het persoonlijke perspectief. Met de persoonlijke ervaringen van de leerlingen als vertrekpunt kun je dan de 'bouwstenen' van het christendom systematischer gaan inventariseren. Wat zijn de belangrijkste geloofsvoorstellingen, praktijken, teksten en instituties van het christendom? Dit zijn vragen die vanuit het fenomenologisch perspectief kunnen worden gesteld.

Met het persoonlijk en fenomenologisch perspectief kun je over elk levensbeschouwelijk onderwerp een goede basis leggen van waaruit verdere diepgang kan worden nagestreefd. Het is bijvoorbeeld belangrijk dat leerlingen met het vergelijkend perspectief zich leren afvragen op welke verschillende manieren levensbeschouwingen (hier het christendom) tot uitdrukking kunnen komen. Welke stromingen zijn er binnen het christendom? Hoe verschillend zijn eigenlijk protestanten en katholieken? En op welke verschillende manieren is de Bijbel voor hun waar? Al deze vergelijkende vragen kunnen op hun beurt weer in verband worden gebracht met de perspectieven waarmee de leerlingen al vertrouwd zijn. Zitten de belangrijkste verschillen tussen de christelijke stromingen in de geloofsvoorstellingen, of juist in de praktijken (fenomenologisch perspectief)? Welke waarheid vind ik zelf in de Bijbel (persoonlijk perspectief)? De overige perspectieven uit de perspectievenboom kunnen op vergelijkbare manieren in spel worden gebracht, maar het is hier niet nodig de perspectievenboom in zijn volledigheid uit te werken. Het punt dat we in deze paragraaf hebben willen illustreren is dat leerlingen met de perspectiefgerichte benade-

ring niet alleen de verschillende perspectieven stuk voor stuk leren hanteren, maar dat ze ook de perspectieven van uiteenlopende vakgebieden in samenhang leren gebruiken. In de woorden van Janssen, Hulshof en Van Veen (2019, 34) raken leerlingen vertrouwd met de manieren van ‘perspectiefcoördinatie’ die kenmerkend zijn voor verschillende vakgebieden en schoolvakken. Het gecoördineerde gebruik van perspectieven in het onderwijs maakt dat leerlingen meer kunnen gaan zien en ontdekken. Het zorgt ervoor dat de wereld voor de leerlingen opengaat en andersom.

Hoe nu verder?

Het curriculumteam van LERVO hoopt in de loop van 2021 en 2022 op twee manieren handen en voeten te geven aan de toepassing van de perspectiefgerichte benadering op het vakgebied levensbeschouwing en religie. Ten eerste gaan we door met de ontwikkeling van voorbeeldleerplannen voor het landelijk curriculum, in eerste instantie voor scholen die een zelfstandig vak godsdienst of levensbeschouwing aanbieden. (Daarna volgen handleidingen voor hoe het vakgebied levensbeschouwing en religie behandeld kan worden binnen andere mens- en maatschappijvakken, zoals geschiedenis en maatschappijleer). Ten tweede gaan we in samenwerking met docenten, opleiders en wetenschappers een inspiratieboek schrijven waarin alle perspectieven uit de perspectievenboom belicht worden en waarin we tips geven voor hoe de onderwerpen uit het curriculum (zoals de wereldgodsdiensten, het humanisme en nieuwe vormen van zingeving) volgens de perspectiefgerichte benadering kunnen worden onderwezen.

Tijdens dit spannende proces blijven we graag nauw in contact met het veld. Op 25 november organiseren we een *expert meeting* in Leiden voor docenten, opleiders, wetenschappers, uitgevers en politici, onder anderen over de perspectiefgerichte benadering. Meer informatie over de *expert meeting* kun je vinden op de website van Expertisecentrum LERVO – <https://expertisecentrumlervo.nl/>. Op de website kun je ook eerdere publicaties van ons teruglezen of je inschrijven voor onze nieuwsbrief. Wil je graag je mening met ons delen of input leveren voor een van onze projecten, schroom dan niet om contact met ons op te nemen. Dat kan op info@expertisecentrumlervo.nl.

Literatuur

- Biesta, G. (2015). *Het prachtige risico van onderwijs*. Culemborg: Phronese.
- Biesta, G. (2018). 'Levensbeschouwelijke vorming en de pedagogische opdracht van de school'. In: *Narthex: Tijdschrift voor levensbeschouwing en educatie*, 18(2), 5-11.
- Dauidsen, M.A. (2020). 'Voorstel basiscurriculum Levensbeschouwing en Religie'. In: *Narthex: Tijdschrift voor levensbeschouwing en educatie*, 20(4), 15-26.
- Dauidsen, M.A. & M. Elsenaar. (2021). 'Durf vernieuwend te zijn. Feedback op het concept-basiscurriculum vanuit het veld en vertaling van de feedback naar vervolgtappen voor 2021'. In: *Narthex: Tijdschrift voor levensbeschouwing en educatie*, 21(1), 70-74.
- Dewey, J. (1963 [1902]). *The Child and the Curriculum*, 27th imprint. Chicago & London: University of Chicago Press.
- Erricker, C. (2010). *Religious Education. A Conceptual and Interdisciplinary Approach for Secondary Level*. Abingdon: Routledge.
- Gaans, G. van (2018). 'Oriëntatiekennis van zin: een eerste aanzet voor een kennisraamwerk voor het vak levensbeschouwing'. In: *Narthex: Tijdschrift voor levensbeschouwing en educatie*, 18(1), 5-14.
- Gaans, G. van (2020). '(Inter)levensbeschouwelijk hermeneutiseren'. In: Van Dijk-Groeneboer, M. (red.), *Handboek Vakdidactiek Levensbeschouwing & Religie*. Expertisecentrum LERVO, 316-331.
- Geurts, T. (2004). 'De klas als spirituele werkplaats'. In: *Narthex: Tijdschrift voor levensbeschouwing en educatie*, 4(6), 23-31.
- Huis, G., red. (2006). *Godsdienst/levensbeschouwing als examenvak: handreiking*. Online: <https://www.verus.nl/aanbod/producten/handleiding-godsdienstlevensbeschouwing-als-examenvak>
- Janssen, F., H. Hulshof & K. van Veen, red. (2019). *Wat is echt de moeite waard om te onderwijzen? Een perspectiefgerichte benadering*. Online: <https://www.universiteitleiden.nl/onderzoek/onderzoeksoutput/iclon/wat-is-echt-de-moeite-waard-om-te-onderwijzen>.
- Ouden, J. den (2020). 'Het didactische model van Clive Erricker: een conceptuele benadering van het vak Godsdienst/Levensbeschouwing'. In: Van Dijk-Groeneboer, M. (red.), *Handboek Vakdidactiek Levensbeschouwing & Religie*. Expertisecentrum LERVO, 332-340.
- Wilgenburg, A. van (2020). 'Leren levensbeschouwelijk waarderen door middel van vijf didactische basishandelingen'. In: Van Dijk-Groeneboer, M. (red.), *Handboek Vakdidactiek Levensbeschouwing & Religie*. Expertisecentrum LERVO, 214-225.